

نابرده رنج گنج میسر همی شود

تصحیح غلطی در مواعظ سعدی

علی صفری آق قلعه

به یاد دخو

تصحیح می‌کند. نام‌برده به رغم سال‌ها تلاش، از رنجی که برد به هیچ گنجی دست نیافت.

البته ممکن است خواننده‌ای بگوید که مقصود از گنج در بیت مورد گفت‌وگوی ما «گنج معنوی» است. در پاسخ این قبیل خوانندگان بدپایه هم باید بگوییم آقای مدرّس رضوی از رنج بیهوده‌ای که برد به هیچ گنج معنوی‌ای هم دست نیافت چرا که پس از مرگش نه «مجسمه»‌ای تمام‌قد از قامتش ساختند و نه «رساله»‌ای در «مناقب» و «مقامات» اش پرداختند. فی‌الجمله، آن مرحوم در حیات و مماتش از هر گونه گنجی — مادی و معنوی — محروم ماند؛ حال آن که در این چند سال اخیر یکی از افاضل اساتید که مع‌الاسف نامش تاکنون مکتوم مانده بود — و البته امروز دیگر همه ایشان را می‌شناسند — همین متن را به مدد دانش غیبی و بینش لاریبی، و بی آن که نیاز به تحمّل آن همه مشقّات داشته باشد تصحیح کرده و اتفاقاً نتیجه کارش تقریباً موبه‌مو مطابق کار آقای مدرّس رضوی است؛ جز این که ایشان دشواری‌هایی را که آقای مدرّس رضوی دریافته بود، به فراست و دانش ذاتی حل فرموده‌اند. بی گمان با اوصافی که گفتیم، هر شخص کتاب‌خوانده و باسوادی پی برده است که مقصودمان حضرت استادی، عزیزالله عزیزاده است.

پیش از این که به معرفی ویژگی‌های کار تازه استاد عزیزاده بپردازیم یادآور شویم که ایشان در مقدمه خود آگاهی‌های تازه‌ای از زندگی سنائی به دست داده‌اند که تاکنون بر جمله پژوهشگران پوشیده مانده بود. این آگاهی‌ها برای تکمیل و تصحیح مطالعات تاریخ ادبیات ایران بسیار ضروری

نویسنده این سطور پس از تناول مقادیر هنگفتی دود چراغ و گذراندن مدارج عالیّه علمی و به‌ویژه مطالعه کتاب‌های انتشارات بین‌المللی «کاج» (کلاس‌های احضار جن) به این نتیجه دست یافت که مصراع «نابرده رنج گنج میسر نمی‌شود»^۱ در همه نسخه‌های مواعظ سعدی با تحریف ضبط شده است. برخوانندگان اهل منطق و آگاهان رموز و دقایق پوشیده نیست که یک گزاره تا زمانی به عنوان قانون یا اصلی کلی پذیرفته است که شاهدی در نقض صحت آن نتوان یافت؛ فلذا پیداشدن تنها یک «مثال نقض» برای درستی هر عبارتی کافی است تا عمومیت آن عبارت ابطال شود. از سویی تقریباً غیرممکن است که حکیم سخن‌شناسی چون سعدی، علیه‌الرحمه — که همگان بر استادی او در سخن معترفند — حکمی بدهد که مو لای درزش برود؛ تا چه رسد به این که ابطال شود. بنابراین باید پذیرفت مصراعی که در مطلع کلام آوردیم، در همه نسخه‌های مواعظ سعدی به صورت نادرست ضبط شده است. نگارنده پس از اندیشه و جست‌وجوی بسیار بدین نکته دست یافت که صورت اصیل و درست این مصراع باید چنین بوده باشد:

«نابرده رنج گنج میسر همی شود»

برای اثبات این مدعا هم، نه یکی و دو تا، بلکه کرور کرور مثال نقض می‌توان پیدا کرد. برای نمونه، شخص ناشناسی به نام محمدتقی مدرّس رضوی، سال‌ها پیش ناگهان تصمیم می‌گیرد حدیقه‌الحقیقه سنائی را تصحیح کند. او برای انجام این کار نسخه‌های متعدّد این متن را که تصادفاً به دست آورده بود، با تحمّل مشقّات بسیار با یکدیگر مقابله، و متن حدیقه را

۱. کلیات سعدی، به اهتمام محمدعلی فروغی، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۶ خ، ص ۷۱۲.

است و جا دارد کتاب‌های درسی رشته ادبیات فارسی در همه مقاطع تحصیلی براساس یافته‌های جدید جناب استاد علیزاده از نو تدوین شود. برای نمونه ایشان در نخستین صفحه مقدمه خود درباره سئائی آورده‌اند:

... به دستگاه غزنویان راه جست و ممدوح سلطان مسعود بن ابراهیم، بهرامشاه بن مسعود، ثقة‌الملک طاهر بن علی وزیر، و منصور بن سعید بن حسن میمندی سپهسالار سپاه سلطان ابراهیم، خواجه قوام‌الدین ابوالقاسم ناصر بن حسین درگزینی گشت.

این تنها یک نمونه از آن نکات بدیع است که بسا مسیر تاریخ ادبیات ایران را به کلی عوض کند؛ فقط ای کاش استاد علیزاده اشاره می‌کردند که آیا سئائی به این پادشاهان و وزیران و سپهسالاران صله‌ای هم می‌داده یا آن بیچارگان بی‌نوا را دست خالی از بارگاه خود به خانه‌هایشان روانه می‌کرده است. از دیگر دستاوردهای استاد علیزاده، عرضه فهرستی از آثار سئائی است. ایشان در این فهرست یادآور شده‌اند که آثاری چون مثنوی طریق‌التحقیق از آثار صحیح‌الانتساب سئائی غزنوی است؛ بنابراین نظر آقای بو اوتاس که این مثنوی را به احتمال از احمد بن الحسن بن محمد التخرجوانی دانسته‌اند^۲ قطعاً رد می‌شود. شاید اگر آقای اوتاس نیز توانایی کشف و شهود را داشتند می‌توانستند به همین نتیجه دست یابند.

جز اینها باید به متن حدیقه، مصحح استاد علیزاده اشاره کرد که از قضا چاپ آقای مدرس رضوی هم عیناً با آن مطابقت می‌کند و این نشان می‌دهد که برای تصحیح متون نیازی به آن همه کوشش نیست و با برخورداری از توانایی‌های ذاتی می‌توان به همان نتایج دست یافت. تنها تفاوت این دو چاپ در آن است که بسیاری از نادرستی‌های کار آقای مدرس رضوی در کار استاد علیزاده تصحیح شده است. برای نمونه، در صفحه ۲۴ چاپ استاد، عبارتی چنین ضبط شده است: «بوی این عطر به مشام این حکیم روزگار آید، بدیشان اقتدار کند تا اهتداء یابد...»؛ که در چاپ مدرس رضوی اشتباهاً به صورت «... بدیشان اقتدا کنند...» ضبط شده بود.

یا در صفحه ۲۵ آمده: «این کرامت و درجت جزء به علم و حکمت نباشد» که در چاپ مدرس رضوی به اشتباه چنین

آمده بود: «این کرامت و درجت جز به علم و حکمت نباشد». یا در صفحه ۵۶ آمده:

پس خطا گفت آنکه این گفتست
کاحوال ار طاق بنگرد جفتست

که مصراع دوم در چاپ مدرس به نادرست به صورت «کاحول ار طاق بنگرد جفتست» ضبط شده است.

البته گاه نیز مواردی هست که در چاپ آقای مدرس رضوی به درستی درج شده است اما در طول این سالیان، عده‌ای افراد مغرض یا بی‌سواد به این ضبطها خرده می‌گرفتند و اینک با انتشار تحقیق ارزنده استاد علیزاده و با توجه به این که ایشان آورده‌اند، چنین دریافته می‌شود که مرحوم مدرس رضوی این بخش‌ها را غفلتاً درست ضبط کرده بوده است. برای نمونه، بیت زیر در صفحه ۲۱ تصحیح استاد علیزاده، درست مطابق چاپ مدرس رضوی، چنین ضبط شده است:

نام او می‌دان و نقشش را مبین
کز حکیمان چون ز یاد آمد ز نرد

شنیدم بی‌سوادی خشک مغز می‌گفت «نقش زیاد» اصطلاحی است در بازی نرد، و لذا شکل درست مصراع دوم این بیت باید چنین باشد:

«کز حکیمان چون زیاد آمد ز نرد».

یا در صفحه ۲۶ ضمن یک عبارت منثور از مقدمه محمد بن علی الزرقاء آمده: «چون نماز شام بگذارد آخرتر سخنی که بگفت این بود... الخ»؛ که جاهل مغرضی می‌گفت به جای شکل درست «بگذارد» باید شکل نادرست «بگذارد» را گزارد. همچنین در صفحه ۷۷ آمده:

چون شوی نیست سوی حق بوی
تا بوی هست راه دق جوئی

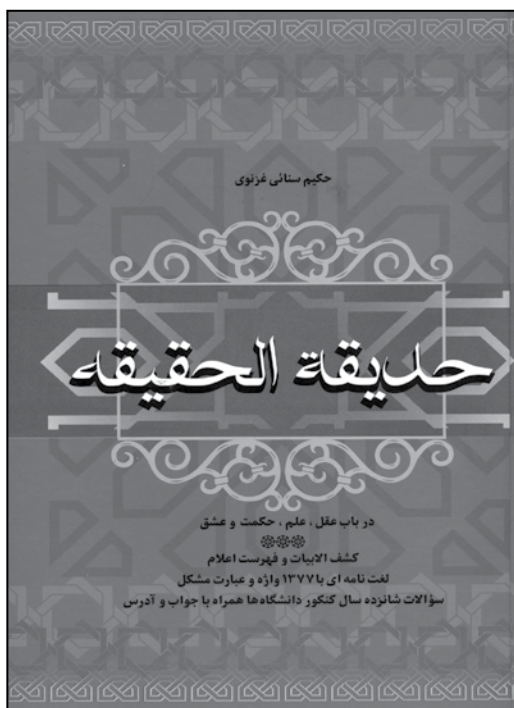
که یکی دیگر از همان جاهلان مغرض گفته بود که وزن مصراع نخست این بیت مشکل دارد و بخش پایانی آن باید «سوی حق پویی» باشد اما با چاپ استاد علیزاده روشن شد که آقای مدرس رضوی این بیت را درست ضبط کرده و نباید به ترهات مغرضان گوش فرا داد.

نیز در صفحه ۵۳ بیت زیر چنین ضبط شده:

۲. برای آگاهی از احتمالات نادرست بو اوتاس، نک: مثنوی طریق‌التحقیق، به کوشش اوتاس، ترجمه غلامرضا دهبد، تهران: انتشارات سروش، ۱۳۸۱، ص ۱۷ مقدمه و پس از آن.

این‌ها هم پرداخت و عیناً به همان نتایجی دست یافت که دیگران با صرف سال‌ها وقت بدان رسیده‌اند. بنابراین نظریه ارزشمند ما دربارهٔ تحریف مصراع «نابرده رنج گنج میسر همی شود» با این شواهد و شواهد فراوان دیگر اثبات می‌شود. سخن پایانی اینکه باید به ناشری که توانسته است چنین استعداد شگفتی را به جامعه علمی جهانی بشناساند تبریک گفت. ناشری که ده‌ها متن ارزشمند و دشوار فارسی را با تصحیحات درخشان استاد علیزاده در دسترس هموطنانمان قرار داده است.

برای این که خوانندگان از مشخصات این چاپ آگاه شوند و هرچه زودتر به نسخه‌ای از این تصحیح ارزشمند دست یابند مشخصات آن را در زیر یاد می‌کنیم. فقط یادآور شویم که خوانندگان عزیز می‌باید هرچه زودتر بشتابند و گر نه ممکن است نسخه‌های این چاپ به پایان برسد و در چند هفته‌ای که میان این چاپ و چاپ بعدی فاصله می‌افتد فرصت را از دست بدهند.

حديقة الحقيقة و شریعة الطریقة، حکیم سنائی غزنوی، مصحح عزیزالله علیزاده، تهران: انتشارات فردوس، ۱۳۸۸، فقط ۱۱۰۰۰ تومان!

جن و انس و طیور و مور و ملخ
درین آب قلزم و سر شیخ

که در چاپ مدرّس رضوی نیز چنین است و دیدگاه متذوقان بی‌بصیرتی که می‌گویند مصراع دوم باید چنین باشد: «در بن آب قلزم و سر شیخ»، را به چیزی نباید گرفت. نکتهٔ دیگر دربارهٔ چاپ استاد علیزاده، این است که نه تنها در این تحقیق ارزشمند با متن علمی و انتقادی از حدیقة الحقیقة رویاروی می‌شویم بلکه کاربردها و فواید دیگری از این تحقیق به دست می‌آید که می‌باید سرمشق همهٔ محققان قرار گیرد. این فواید، چنان که بر روی جلد کتاب هم آمده، از این قرار است:

لغتنامه‌ای با ۱۳۷۷ واژه و عبارت مشکل؛ سؤالات شانزده سال کنکور دانشگاه‌ها همراه با جواب و آدرس

فوایدی از این دست می‌تواند به هدفمند کردن سامانهٔ آموزش و پرورش در کلیهٔ مراکز و مؤسسات آموزشی در سراسر کشور بینجامد.

در خاتمه، بد نیست بخشی از دیباچهٔ استاد علیزاده بر این متن را — به رغم مدعیانی که منع علم (عیش) کنند — بیاوریم تا تنها گوشه‌ای از تبخّر و احاطهٔ ایشان بر متون فارسی را نشان داده باشیم:

...بعد از تصحیح و نشر آثاری چون تاریخ جهانگشای جوینی، قابوس‌نامهٔ امیر عنصرالمعالی کیکاوس، سیاست‌نامهٔ خواجه نظام‌الملک، کیمیای سعادت امام محمد غزالی، اخلاق ناصری خواجه نصیرالدین طوسی، مرصادالعباد نجم‌الدین ابوبکر عبدالله رازی، تاریخ ابوالفضل بیهقی، منطق الطیر عطار نیشابوری، مخزن الاسرار نظامی گنجوی، مرزبان‌نامهٔ سعدالدین وراوینی، چهارمقالهٔ نظامی عروضی سمرقندی به جا بود تا حدیقة الحقیقة نیز به این مجموعهٔ نفیس اضافه شود...

البته هستند کوته‌نظرانی که بر این باورند برای تصحیح برخی از این متون باید سال‌ها و بلکه چندین دهه از عمر مصحح صرف شود تا متنی مطلوب بحاصل آید، اما مجموعهٔ ارزشمند آثار فوق‌الذکر استاد علیزاده نشان می‌دهد که این باور نادرست است و می‌توان در مدتی کوتاه به تصحیح آثاری دشوارتر از

